

Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században.

Irta :

A c s á d y I g n á c z.

A középkor társadalmi szervezete látszólag alárendelt hivatástutalt ki azon népelemeknek, a melyeket ma a szó legszélesebb értelmében munkásosztálynak szokás nevezni. Azok, kik a földet művelték, azok, kik termékeit feldolgozták s azok, kik az árucserét a bel- és a külfölddel közvetítették, a politikai jogok, a társadalmi tekintély, a közszereplés s az államügyek befolyásolása szempontjából teljesen háttérbe léptek azon népelemek előtt, melyek a honvédelem terhes kötelességeinek teljesítését s vele a társadalom katonai szervezete folytán a közigazgatást vállalták magokra, vagy melyek a nép lelki szükségleteinek gondozását végezték az egyház szolgálatában. A nemesség és a papság közjogi jelentősége mellett egészen eltölpül a mezőgazdasággal, iparral és kereskedéssel foglalkozó lakosságé, még ha, mint a két utóbbi, a saját városaiba huzódhatott s ott nagy vagyont s értékes kiváltságokat szerzett. De csupán a nyilvános szereplés és a politikai jelentőség szempontjából volt rikitó az ellentét a népesség egyes rétegei között. Közgazdasági tekintetben a munkásosztályok hivatása a népek és államok háztartásában régen sem igen volt csekélyebb, mint ma. Ez az elem volt a legszámosabb az államban mindenkor; az ő munkáján nyugodott a nemzet mindennapi élelmezése, anyagi izmosodása, vagyoni lendülete és a ki előitélet nélkül vizsgálja a multakat, az hamar be fogja látni, hogy az államok ereje, polgárosító és politikai jelentősége régen sem kizárólag egyes rendektől, hanem főleg attól függött, összhangzatosan teljesítik-e a nemzet összes osztályai az államszerve-

zetben részökre kiutalt feladatokat. Hogy a magyar állam ezer esztendőviharaival dacolni tudott, ahhoz nem volt elegendő a nemes-ség hősiessége a harczmezőn és politikai eszélye a béke korszakai-ban. Nem volt elég az egyház és papjai buzgalma a vallás és er-kölcs tanainak terjesztése körül. Az állam fentartásához, lételé-nek biztosításához nélkülözhetlen volt a munkás osztályok buzgó és önfeláldozó tevékenysége is, s nincs időszak, bármi elnyomottak voltak ez osztályok vagy legalább egyes rétegeik, melyben ők a körülményekhez képest buzgón nem teljesítették volna a magok hivatását. Egy töredéke a nemzetnek egyedül sohasem bírta el az államfentartás óriási terhét s bármi szétszaggatottnak látszik köz-jogi és politikai tekintetben a régi társadalom, a különböző osztá-lyok szolidaritása, ha nem is jutott mindenkor kellő tudatra, leg-alább mint őseredeti természeti erő, sohasem veszett ki belőle teljesen. Egyik rend mindig a másikra maradt utalva, s ha a job-bágy védtelen lett volna a nemes ember kardja nélkül, viszont a nemes ur a jobbágy munkája nélkül honvédelmi hivatását nem teljesíthette, mert meg nem élhetett volna. A magyar állam fen-maradásának szempontjából mindazon elemek, a melyek az idők folyamán a hazai társadalom alkatrészeit képezték, egyaránt figye-lemre méltók; a magok módja szerint mindnyájan hozzájárultak az ország megtartásához, s ha a jogokban és dicsőségben nem is egyformán osztozkodtak, a nagy nemzeti csapásokból bizonyára mindnyájan egyenlően kikapták részöket.

De ama nagyszerű lendület daczára, a melyet történetirá-sunk évtizedek óta vett, a magyar munkás-osztályok, a tulajdon-képeni nép nagy tömegei, a földműves, iparos és kereskedő elemek multja még vajmi kevésbé van megvilágítva. Az ő életök kevésbé nyilvános, működésök komoly és folytonos, de nem oly dicsőség-hozó volt, mint az ugynevezett uralkodó osztályoké, a nemességé és a papságé. Ő hozzájuk nem fűződnek győzelmes csaták, meg-nyert hadjáratok, vagy nagy hódítások emlékei, ámbár mindeze-ket, hol közvetve hol közvetlenül, ők is befolyásolták. Azért szá-munka történeti műveinkben, melyek az ország politikai és katonai küzdelmeit rajzolják, kevés tér szokott jutni, s arról, hogyan mű-ködött a régi századokban az a nagy gépezet, mely nemzetünk vagyoni gyarapodását vagy hanyatlását közvetítette, a nép és a társadalom anyagi szükségleteit kielégítette, még vajmi keveset

tudunk. A mezőgazdaság történetének legújabbán akadt ugyan megírója, a tudós Wenzel Gusztávban, de az ő művében inkább a jogi, mint a gazdasági mozzanatok lépnek előtérbe. Kereskedelmünk és iparunk története azonban még e szempontból sincs megírva, s régi magyar művelődésünk idevágó viszonyainak képét még a multak sűrű homálya takarja el az utódok elől.

Történetírásunkat ezért nem illethetni a mulasztás vádjával. Annyi nagy, annyi fontos és különféle feladat vár reá, hogy bármennyire megszaporodtak munkásai, mindent egyszerre valószínű nem bír, mert nem is lehet. E mellett figyelembe veendő az, hogy nagy levéltáraink, melyekben meglepő, csaknem hihetetlen gazdagságban van az ide vágó anyag fölhalmozva, még aránylag rövid idő óta nyitlak meg a szabad kutatásnak. Régibb íróink első sorban a törvénytárra voltak utalva, e nagybecsű forrásra, mely a közzgazdasági viszonyokra igen sok fontos határozatot tartalmaz ugyan, de magát a lényegét: a közzgazdasági tényezők folytonos gyakorlati működését nem világítja meg. Az erre vonatkozó anyagot a levéltárak kincsbányáiból kell kikeresni, a hol megtalálható, még pedig óriási tömegekben. Eddig még igen kevés van belőle kiadva, ámbár az akadémia okmánytáraiban, a városok számadásgyűjteményében s némely feldolgozott történeti műben és helyi monographiában erre nézve is számos értékes adalék kínálkozik. De ez együtt véve sem elég ahhoz, hogy a magyar nép ezer éves gazdasági életének legalább legfontosabb fejlődési fázisait ismerhessük s a ki ez irányban csak némi sikerrel óhajt működni, annak még nagyon sokáig lehetetlen lesz nagy állami, városi és családi levéltárainkat mellőzni. Ott kimérhetetlen és sokoldalú anyagot talál, mely főleg a XVI. századtól, a mohácsi vésztől kezdve, valóban óriásinak mondható, s melynek feldolgozása messze túlhaladja egy ember erejét. Évtizedek szükségesek e rengeteg anyag átkutatására, legbecsesebb részeinek közztételére s csak akkor fog majd elérkezni az idő, hogy a magyar nép sok százados gazdasági fejlődésének történetét a modern igényeknek megfelelően megírják. Ma még messze vagyunk a céltól; a hosszú munka elején állunk s meg kell elégednünk azzal, ha némely adalékot nyújthatunk egyes korszakok közzgazdasági viszonyainak ismeretéhez.

Ez célom a jelen tanulmány nyal is, mely azon időre terjed

ki, midőn Magyarország nagy része török uralom alatt állt. Merészség lenne ama harczias idők egész gazdasági életének rajzolására vállalkoznom. Erre az anyag, mely eddig rendelkezésemre áll, távolról sem elég. Csak részleteket nyújthatok a XVI. és XVII. századi magyar állam azon megyéinek közgazdasági életéből, a melyek Habsburgházi koronás királyaink uralma alatt megmaradtak. Az anyagot leginkább az országos levéltár, a muzeumi és bécsi közös pénzügyi levéltárak gyűjteményeiből merítettem. A már eddig közkézen forgó adatokat fel sem használtam, nem azért, mintha legalább java részében nem ismerném, hanem azért, mert nem célom teljesen feldolgozott munkát adni. Csupán a saját kutatásaim közben talált anyagot akarom az érdeklődőkkel megismertetni. Ez anyag igen sokféle; kiterjed a népességre, mely hazánk közgazdasági viszonyainak szempontjából is főfontosságú tényező; kiterjed a földművelésre s a vele foglalkozó nép urbéri kötelezettségeire, a földesurak különböző jövedelmeire; a kereskedelemre és iparra, a vámügyre és szervezetre, a régi munkabér- és árviszonyokra s általában mindenre, a mi közgazdasági szempontból a felőlelt korszakot megvilágítja és jellemzi. Sokszor az adatok egyszerű felsorolására kell szorítkoznom s a legtöbbször az előadás érdekességét a közölt anyag érdekességével pótolnom. Az anyag azonban, azt hiszem, semmi esetre sem fogja az érdekességet nélkülözni, s mindazok, kik török-korszakbeli történetünk bármely mozzanatával foglalkoznak, bizonyára nem fogják fölöslegesnek találni a fáradságot, melyet az adatok összegyűjtésére és közzétételére fordítottam. Mennyire szükségünk van még az ilyen irányu munkálkodásra, azt Wenzel Gusztáv említett mezőgazdaságtörténeti műve is bizonyítja. Még fölötté sok, úgynevezett száraz adatot, aprólékosnak látszó részletet, számot és tényt kell nyilvánosságra hoznunk, mielőtt régi közgazdaságunk képét csak némileg híven is rekonstruálnunk lehet. Egyes vonásokat a képhez az itt közölt adat-tömeg bőven nyújt s becsét emeli az, hogy egykoru és hitelesség szempontjából minden kétségen felül álló kútfőkből merítettet. Ez anyag a legtöbbször maga beszél; én csak bizonyos rendszerbe szedtem, chronologiailag rendeztem s ott kísértem magyarázatokkal, hol a tárgy megérthetése mulhatatlanul megkívánta. A közzétételt bővebben indokolnom fölösleges. Csak ha a régi

Magyarország gazdasági viszonyairól minél tömegesebben lesznek az ily részletek, adatok, számok a levéltárak kincsbányáiból kiböngészve, hol töméntelen mennyiségben találhatók, lehet hozzájuk tanuságos elmélkedéseket fűzni és belőlök a rég sirban pihenő emberöltők gazdasági szervezetét a maga tiszta valóságában megismertetni.

Ezt a célt a kutatásaim közben talált legértékesebb anyag közrebocsátásával némileg előmozdítani, de egyszersmind a szakirodalom figyelmét a gazdaságtörténeti adatok fontosságára fordítani, feladata a jelen munkának. Ha mások legalább időnkint szintén kiadnák a gazdasági állapotainkra vonatkozó régi adatokat, melyek kutatásaik közben mindenesetre kezökbe ötlenek, néhány év alatt könnyen olyan anyagtömeg kerülne elő, a mely nemcsak megismertetné a magyar nép gazdasági fejlődését az előző századokban, de nemzeti történetünk egész alakulását is új világításba helyezhetné. Az állam politikai, nemzetközi szereplését, mint ma, úgy minden időben gazdasági tényezők befolyásolták s belső mozgalmaink mindenkor bizonyára szociális és gazdasági bajokkal kapcsolatban állottak. Magyarország minden dicsőséges küzdelmében, minden nyert vagy vesztett csatájában a nép vagyonossága vagy elszegényedése, az értelmi és anyagi haladás vagy hanyatlás is kifejezést nyer. A mig alaposan meg nem írják Magyarország gazdasági történetét, addig alig ismerhetjük tiszta valójában Magyarország politikai történetét.

I.

Népesedési viszonyok.

A mohácsi vész három részre szakította a magyar államot. Az egyik, a déli, a török kezébe került. A másik kettőben valami másfél évtizedig két koronás király uralkodott s így ekkor két magyar királyság létezett. De János király halálával ez a dualizmus megszűnt; az ő birtokai egy részéből fejlődött az erdélyi fejedelemség folyton fokozódó közjogi és nemzetközi önállósággal, míg a Magyarország nevet csupán ama várnegyék területe viselte, mely a Habsburgházi királyok uralma alatt megmaradt. A megyék száma teljesen ismeretes. De nem ismerjük népességök számát. Pedig e tény ismerete rendkívüli fontossága. A népes-

ségben gyökerezik az állam ereje s a népszám ismerete nem egy történelmi rejtvény megoldását teszi lehetővé. Miért omlott össze az önálló magyar állam azon nagyszerű kötelesség terhe alatt, melyet a XV. században még oly hőiesen teljesített, hogy megvédje a nyugati kulturát a keleti barbárság ellen? E kérdésre teljes határozottsággal történetírásunk majd csak akkor fog felelhetni, ha sikerül földerítenie azt a homályt, mely ma még a magyar állam népességének számát a különböző korszakokban borítja.

A gazdasági történetre ép oly fontos a kérdés tisztázása. A földművelés fejlődését, az ipar és kereskedelem tevékenységét a lakosság száma határozza meg. Ezért a népesedési viszonyok földerítése előfeltétele a gazdasági fejlődés ismeretének. A XVI. és XVII. századból már számtalan ide vonatkozó adat áll rendelkezésünkre s nagy fontosságára már egyik munkámban, mely a kérdést legalább hozzávetőleg és egy korszakra nézve tisztázni igyekszik (Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 20—35 lap.) fölhivtam az érdeklődők figyelmét. Rendes népszámlálás azon időben még nem tartatott. De történetek másnemű összeírások, honvédelmi, adózási, gazdasági s más czélokból. Ez összeírások nagy része ránk maradt s belőlök, ha feldolgoztatnak, mi az anyag roppant tömege mellett igen sok időt igényel, egykor majd — felhasználva az anyakönyvek és a városi összeírások anyagát, — teljes valószínűséggel meg lehet állapítani a régi Magyarország egyes megyéinek lakosságát, sőt azt is, hogy a lakosságnak körülbelől milyen százaléka foglalkozott östermeléssel, iparral, kereskedéssel s milyen százalék tartozott a kivált-ságolt osztályokhoz.

Első sorban az adóügyi úgynevezett *dicalis* vagy *portalis* összeírások rejtenek magokban rengeteg népesedési anyagot, noha nem a népesség megszámlálása céljából készültek. Ez anyag egy részét egy nagy adóügyi munkában lesz alkalmam feldolgozni s ezuttal csak figyelmeztetem rájuk azokat, kik a népességre vonatkozó adatokat keresnek. Még fontosabb e tekintetben a házak összeírása, mely néhány éven át szintén adóügyi czélokból történt ugyan, de a dolog természeténél fogva, minthogy egy-egy ház és család közt szoros kapcsolat van, csaknem a formális népszámlálás jelentőségével bir. Ilyen házősszeírás a magyar király-

ság területén az 1598 – 1604. években eszközöltetett. Először az 1598 : IV. törvényczikk rendelte el, mely az addig szokásos porták helyett, a melyekbe gyakran több telek van összefoglalva, az egyes lakott házakra vetette ki az országos adót. E szokás azután 1604-ig megmaradt, míg a következő évben újra visszatértek a hagyományos portalis adózáshoz. A királyi rovó, mint a kincstár képviselője és az illető megye megbizottai minden évben bejárták a falvakat s a hely színén a bíró esküvel erősített bevallása vagy saját tapasztalataik nyomán megállapították, hogy minden egyes faluban hány lakott házhely van. A nagyfontosságú összeírások eredménye reánk maradt. ¹⁾ Megyénként sorolják fel az összeírott házak számát. Ezuttal azonban csak a főeredmények bemutatására szoritkozom. Azon időben, melyre az összeírás vonatkozik, a magyar király uralma *harmincznégy* megyére terjedt ki. ²⁾ Ez volt az akkori magyar királyság egész területe. Csakhogy az alábbi kimutatás, még mikor legteljesebb is, csupán harminczhárom megyére vonatkozik, mert Györmegyében a háborus viszonyok miatt a házakat megszámlálni nem lehetett. E mellett figyelembe veendő az is, hogy a három horvát, akkor szlavonnak nevezett megye: Zágráb, Varasd, Körös azon időben egyesítve volt s tulajdonképen csak egy vármegyét alkotott, úgy, hogy házaik száma együtt van kimutatva. Ezen névleg tehát 33 tényleg azonban csak 31 megyében az összeírás együttevve következő eredményeket tüntet fel: Találtatott lakott ház

1598-ban	160. 529,
1599-ben	74. 560.
1600-ban	119. 907.
1601-ben	85. 961,
1602-ben	33. 729.
1603-ban	58. 214,
1604-ben	63. 324.

Az összeírás eredményeinek ezen óriási hullámzását első sorban azon körülmény idézte elő, hogy csupán 1598-ban szerepel az

¹⁾ N. M. Fol. Lat. 992.

²⁾ E megyék következők: Pozsony, Komárom, Győr, Esztergom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Trencsén, Moson, Sopron, Veszprém, Vas, Zala, Varasd, Zágráb, Körös, Somogy, Szepes, Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Abauj, Torna, Gömör.

összeírásban a fentemlitett 33 megye. Már a következő évben hiányzik nem kevesebb, mint 16 megye. ¹⁾ 1600-ban ismét szaporodott az összeirt megyék száma s a 33-ból csupán négy ²⁾ maradt el. 1601-ben szintén 4 ³⁾, míg 1602-ben ismét husz ⁴⁾, 1603-ban 18 megye ⁵⁾ hiányzik. Végül 1604-ben az összeirt megyék száma ismét megközelíti az 1598-ki, mert a harminczháromból csupán négy ⁶⁾ maradt ki. A legteljesebb azonban a legelső évi s azért itt azt veszem a további számítások alapjául.

Hogy azon évben s utóbb is mit kell az összeirott házak alatt értenünk, azt a törvény elég világosan megmondja. Rendelkezései szerint össze volt irandó minden egyes olyan ház, a melyben jobbágy vagy zsellér, praedialista vagy szabados, oláh vagy ruthén lakott. kik főleg barompásztorkodással foglalkoztak, s addig adómentességben részesültek. Ellenben nem vonták be az összeírásba a birák házát, az iskolaépületeket, azon vendéglő vagy korcsmaházakat, melyekben a földesur borát kimérték, továbbá a teljesen szegények és alamizsnából élők viskóit. Az összeírás *tehát tisztán az őstermeléssel közvetlenül foglalkozó néposztályok házáinak számát tünteti fel.* Abban a 160.529 házban, melyet az 1598-ki összeírás 33 megyében felmutat, csak azon népelemek laktak, melyek földművelésből és marhatenyésztésből tartották fenn magokat.

De az összeírás már az első évről sem teljes, mert a törökkel határos vidéken már akkor sem lehetett minden egyes faluban eszközölni az összeírást. Így Veszprém megyéből összesen csupán 12 helység képviseli az egész megyét, mely noha iszonyuan elpusztult — az összeírás 15 további helységet említ,

Borsod. Némelyik évben még Heves, Pest, Szolnok és Csongrád egyes falvai is adóztak, de azt itt nem veszem figyelembe.

¹⁾ Veszprém, a három szlapon megye, Szepes, Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Abauj, Torna, Gömör, Borsod.

²⁾ Esztergom, Veszprém, Zala, Somogy.

³⁾ Ugyanezek.

⁴⁾ Komárom, Esztergom, Veszprém, Zala, három szlapon, Somogy s az első jegyzetben említett 12 északkeleti megye.

⁵⁾ Komárom, Moson, Sopron, Veszprém, Zala, Somogy s a 12 északkeleti megye.

⁶⁾ Nógrád, Zala, Somogy, Bereg megyék.

mint néptelent ¹⁾ — mégis mindenesetre több, de a háboru folytán hozzá nem férhető helységből állott. Somogy, Nyitra, Zólyom, Moson stb. a három szlavon megye a későbbi években szintén jóval, összesen valami 20,000-rel, több házat mutat ki, mint 1598-ban. De ennek a többletnek már azon évben meg kellett lennie, mert az akkori háborus időkben nem igen épültek ily tömegesen új házak, sőt ellenkezőleg a törökök, tatárok, német zsoldosok dúlásai folyton borzasztó mértékben fogyasztották a lakott házak számát. Ez a többlet tehát a fentebbi 160.529 házhoz mindenesetre hozzáadandó, mint hogy csak azért hiányzik az összeírásból, mert speciális körülmények gátolták felvételüket. Így tehát a lakott házak száma 1598-ban a királyi Magyarország területén egész 180.000-re szaporodik.

Ez teljesen biztos adat s kétségkívül csak minimumát nyújtja azon házak számának, a melyek összeírását az 1598: IV. t.-cz. elrendelte. De a házak száma még nem mondja meg a népesség számát, ámbar igen hasznavehető kulcsot nyújt a feladat megoldásához. Hogy az összeirt házak mind be voltak népesítve, az bizonyos, mert a lakatlanokat a törvény szerint mellőzni kellett. A nehézség annak meghatározásában áll, hány család lakhatott akkor egy-egy házban; továbbá, hogy azon időben átlag hány lélekből állhatott egy-egy ilyen földműves család? E kérdések megoldásánál egyelőre csak bizonyos valószínűségekre, föltevésekre, combinációkra vagyunk utalva. Kétségtelen azonban az, hogy itt vidéki parasztlakosságról van szó, mely, mint ma nem ismeri a nagy bérkaszárnnyakat, melyekbe a városi elem össze van szorítva, úgy még kevésbé ismerte azokat a régi időben s így az egyes családok legtöbbször külön házakban laktak. E föltevést megerősíti azon kétségtelen tény, hogy majdnem minden faluban volt üres telek elég s az a földműves, a ki családalapítás céljából önállósítani akarta magát, mindig kaphatott egyet a puszta telkekből, a mint az elnéptelenedett jobbágytelket nevezték. E telekhez belsőség és ház is tartozott, vagy legalább könnyen volt rajta építhető, mert ezt a földesurak és a kincstár a saját érdekében külön kedvezményekkel előmozdították. Egyébiránt a gazdálkodás természetéből is önként következik, hogy a paraszt

¹⁾ N. M. Dica I.

lehetőleg maga akar telkén lakni s házát nem igen adja bérbe. Régebben még inkább hiányozhatott a hajlam, hogy a paraszt együtt lakják a fiaival, mihelyt azok feleséget vettek. A házasság szava is azt jelenti, hogy amint a jobbágy családot alapított külön házban telepedett meg.

Mindez arra vall, hogy egy-egy házban a legtöbbször egy család lakott. Kivétel azonban ez alól is akadt mindenütt úgy, hogy a népesség kiszámításánál semmi esetre sem szabad a házak számát a családok számával azonosítani. A zsellérek közül soknak nem volt saját háza; napszámmal kereste kenyerét, s a ki idegennél huzódott meg, azt »más háta mögött lakó«-nak nevezték. Néha a földesuri terhek roppant súlya arra kényszeríté a jobbágyokat, hogy három-négy család egy kenyérre álljon, s így egy családjért robtoljon. Ezt a földesuri tisztek lehetőleg gátolták ugyan, de mindenütt még sem birták meghiusítani, mi abból is kitűnik, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek néha föl- említik, hogy egy-egy házban három-négy nő is van, de egyik sem jár templomba. Egyébiránt a régi parasztság lakásviszonyairól is sok érdekes részletet tartottak fenn az egykori összeírások. Így például Egyházas-Kereki helység jobbágyságának családi és lakásviszonyait élénken világítják meg a következő — a XVI. század végéről való — adatok¹⁾: Volt összesen 19 jobbágycsalád. Ezek közül nyolcnak több gyermeke, négynek egy-egy fia, egynek egy nős fia, kivel együtt lakott, egynek egy leánya, egynek mostoha fiai voltak. Egy nős ember öcsésével lakott együtt, egy az összeírás idején házasodott, egy agglegény rokonaival, egy öreg legény özvegy anyjával lakott együtt.

Kétségtelen tehát, hogy az említett 180.000 házban nem ugyanannyi, hanem jóval több család lakott. Hogy mennyi, azt biztosan meghatározni nem lehet, de tekintve, hogy hazánkban ma a háztartások száma valami 35°/_o-kal nagyobb a házak számánál, azt hiszem, hogy figyelembe véve a fentebb mondottakat, a különbséget a multa nézve 20—25°/_o-ban megállapítani aligha lesz tulságos. Ezt véve alapul, el lehet mondani, hogy a fent összeírt házakban minden valószínűség szerint kerekszámban 220.000 család lakhatott. A különböző adatokkal egybevetve, ez

¹⁾ Az összeírás Orsz. Lev. Lymbus III. 3.

is inkább a minimumnak látszik. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1671-ben, midőn Bécsben adóügyi célokból számították, mennyi lehet Magyarország népessége, a házak és háztartások közötti különbséget egészen mellőzték. Föltették, hogy minden házban csakis egy család lakik s a fentebbi nagyon jogosult megkülönböztetés helyett a házak számát aránytalanul tulságosra becsülték. A szlapon megyék nélkül, de a városokat és nemesi házakat is beleértve, 210.000-re¹⁾ vették a házak számát a királyi területen, mely szám azonban, tekintve az ország akkori pusztulását, alig felelt meg a valóságnak.

Még hátra van azon kérdés megvilágítása, minő átlagszám vehető fel annak megállapításánál, hogy egy család hány lélekből állott a XVI. század végén? Jelenleg egy háztartásra 4.6 lélek esik nálunk. Az említett 1671-ki számítás egy házra átlag 4 lelket számít, a tudomány pedig már ugyanazon időben egy család átlagszámát 5 lélekre tette. Mint Egyházas-Kereki családi viszonyai mutatják, 4 tagra mindenesetre tehető átlag egy család létszáma. Ez is inkább a minimum s ha ezek után a fentebb említett 180.000 házban lakó népesség számát mintegy 880–900.000 lélekre becsülöm, azt tulságosnak mondani nem lehet. És hogy számításom közel jár a valósághoz, hogy körülbelül megfelel az igazságnak, a következőkből is kitűnik: Nyitra-, Liptó-, Turóc-, Árva-megyék lakosságát a XVII. század elején az egyházi hatóság pontosan megszámláltatta. Akkor a négy megyében, mely az ország legnépesebb, mert a török pusztításnak kevésbé kitett, vidékeihez tartozott, összesen 178.513 kath. és prot. lélek találtatott. 1598-ban a négy megyében 30.236 lakott házat számítottak, vagyis e megyékre épen egy hatoda esik az összes összeirt házaknak.

Ha most fölteszszük, hogy a házak arányához képest a négy megyében egy hatoda élt a királyi Magyarország egész lakosságának, akkor az ország összlakossága 1,071.078 lélekre ment. Ez azonban az *összlakosság*, mert az egyházi népszámlálás *minden* egyes kath. és prot. lakosra kiterjedt, míg abban a számban, melyet én kiderítettem, csupán az östermeléssel foglalkozó néposztály s mint csakhamar látni fogjuk, az sem teljesen szerepel. A 900,000 lélekhez hozzá számítva a városi lakosságot, a

¹⁾ Pauler Gyula, Wesselényi összeesküvése II.

nemességet, katonaságot, papi és tanítói osztályt s azokat, kiknek háza mint adómentes kimaradt a számlálásból, a magyar királyság lakossága könnyen 1.100,000-ra mehetett. De más módon is indokolható számításom valószínűsége. Az említett megyében volt 30,236 ház; ebben lakott föltevésem szerint 36,000 család, mely átlag négy taggal számítva 144,000 lakost tesz. Ez azonban csak a jobbágylakosság, s az sem egészen, míg a fentebbi egyházi összeírás 178,513 lakosában minden rendű és rangu kath. vagy prot. népesség befoglaltatik. ¹⁾

És ez igen fontos különbség. Már említettem, kiknek házait rendelte a törvény összeírni. Az östermeléssel foglalkozó és többé-kevésbé földesuri hatalom alatt álló lakosságét. De ezt sem egészen; a birák, korcsmárosok és teljesen szegények házai, valamint az iskolai épületek nem irattak össze. Pedig ezekben is laknak emberek, kiknek hozzáadásával a lakosság száma további szaporodást nyer. Épen úgy nem irták össze a nemesek majorföldjein vagy udvarában lakó avagy pedig katonáskodó jobbágyokat és a cselédeket. Kivette a törvény az összeírásból a molnárokat, kiknek sajátmalmuk volt, a favágókat és szénégetőket, továbbá az uj-keresztényeket és zsidókat. Ezek hozzáadásával a népszám végösszege ismét emelkedik valamivel. De leginkább emeli azt a kiváltságos három rend összes tagjainak hozzáadása. A kath., lutheránus és kálvinista egyházak papjai és tanítói száma ezrekre ment, sőt a protestans papok családos emberek is voltak. A nemesség különböző rétegei, a dúsgazdag főurtól az egytelkesig s az armalistától a végheli vitézig, valamint a szabad királyi városok a népességnek szintén tekintélyes elemét képezték.

Mindenelemek hiányoznak abbóla 880—900,000 főnyi lakosságból, mely a 160, illetve 180,000 ház alapján történt számításaim szerint a magyar király uralma alatti harminczhárom magyar és szlapon (ma horvát) megyében a XVI. század végén élt. Az itt hiányzó népelemek számának kiderítéséhez eddig még nélkülözzük a segédeszközöket. De mint ma, úgy akkor is az östermeléssel foglalkozó néposztály volt a legszámosabb s ennek számát a fentebbi fejtegetések meglehetősen megvilágították.

¹⁾ A többi felekezetek — uj keresztények és zsidók, kik szintén laktak e megyékben — mind az egyik mind a másik összeírásból hiányzanak.

Ama harminczhárom megyében, mely akkor Magyarország területét alkotta, ma valami hat milliónyi lakosság él. A XVI. század végén a lakosság alig mehetett többre — hozzá véve a fent mellőzött elemeket — a mostaninak egy hatod vagy a legjobb esetben egy ötödrészenél. Ez a tény igen sokat megmagyaráz. Megmondja, hogy a mohácsi vész előtt Magyarország ama kor más államaihoz képest elég sűrű lakossággal birhatott s hogy az előkelő szerep, melyet még Mátyás király alatt játszott a nemzetközi politikában, e nagy uralkodó lángelméje mellett népességének tekintélyes számán is nyugodott. A XVI. század nagy katasztrófái azután iszonyu pusztitást vittek véghez az ember-tökében. A Dózsa-féle parasztlázadás és kegyetlen elfojtása kezdte meg a rombolás művét. Ezt követte a mohácsi vértanú s következményeképp az állandó hadi állapot, mely nemcsak azzal apasztotta a népességet, hogy a harczmezőn folytonosan ezrek véreztek el, hanem még inkább azzal, hogy sok százezerre ment azok száma, kiket rabszíjra verve hajtott ki a török hódító az országból. Ehhez járultak a pestisok, melyek töméntelen embert vittek sirba. Ha mindezt számba vesszük, akkor szükségképen azon következtetésre kell jutnunk, hogy a XV. század végén Magyarországnak igen tekintélyes lakossággal kellett birnia, különben annyi iszonyu és különféle rombolás után a XVI. század végén egyedül ama területen, mely a magyar királyt uralta, nem maradhatott volna meg belőle valami egy millióval vagy talán egy-két százezerrel több lakosság.

De a népesség e száma egy másik tanuságot is rejt magában. Tükre az állam politikai, valamint gazdasági erejének. Megmondja, mért maradt annyi hősiesség, annyi önfeláldozás, melyet nemzetünk minden osztálya a barbár török uralom megtörésére kifejtett, sikertelen mindaddig, míg kedvező véletlenek egész Európa támogatását meg nem nyerték a felszabadítás ügyének. De megmagyarázza gazdasági életünk összes tényezőinek hanyatlását s nemzetünk elszegényedését is. Maga az emberanyag volt csekély és ennek elégtelensége hiusította meg a politikai és gazdasági életben tett erőlködések sikerét.

És mégis akkor, mikor a XVI. század az idők mélyébe hanyatlott, a lakosság még mindig számosabb volt Magyarországon, mint a XVII. század végén. Ekkor s a következő első év-

tizedben hanyatlott az a legmélyebbre. Erre már utaltam azon munkámban, mely Magyarország állapotait Buda visszafoglalása idején rajzolja. De az időnkint beállott változások szabatosabb meghatározásához még nem rendelkezünk a kellő eszközökkel. Pedig a levéltárak rejtekeiben megvannak azok is. A sokféle régi okiratok közt, melyek igen értékes és megbízható népesedési adatokat rejtenek magokban, kiválóan figyelemreméltók az urbáriumok. Ez okmányok nevezetes művelődés-történeti kutforrások, melyek töméntelen mennyiségben maradtak reánk nemcsak nagy nyilvános levéltárainkban, hanem az egyes birtokos családok magánlevéltáraiban is. A legkülömbözőbb időkre valamint az ország minden vidékére kiterjednek s igazi inventariumát képezik az östermeléssel foglalkozó elemek létszámának. Az urbáriumok a jobbágyszolgáltatások hű és részletes összeirásai. A legtöbb esetben a földesur használatára készültek, hogy tudomással bírjon birtokai nagyságáról, a rajtok élő jobbágyok pénzbeli és terménybeli fizetési kötelezettségeiről s másféle szolgálatairól. A legkülömbözőbb kor- és művelődéstörténeti adatok vannak bennök felhalmozva; a többek közt élénk világot vetnek valamint az uralkodó akképen a földműves osztály vagyoni viszonyaira és az illető vidék egész gazdálkodási rendszerére. Ezek az urbáriumok még eddig nem részesültek abban a figyelemben, a melyet a gazdaság-történet szempontjából megérdemelnek. Még aránylag igen kevés van belőlök nyilvánosságra hozva. A legérdekesebbek — a kinyomatottak közül — a gróf Károlyi család okmánytárában vannak s Szathmár megyére s a közeli vidékekre valóban ritka becseseknek mondhatók.

Kutatásaim közben számos ilyen urbárium ment át kezeimen s sok minden anyagot jegyeztem ki belőlök. Ezuttal a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számára vonatkozó adatokat állítom össze belőlök. Ez adatok különböző uradalmakra és különböző évekre terjednek ki. Én csak chronologiai sorrendbe szedem őket. Így is elég becsesek, mert teljesen hitelesek. Becsök azonban még fokozódnék, ha minél több ilyen anyag kerülne nyilvánosságra s ha azok, kik kutatásaik közben ily összeírásokat átvizsgálják, a népesedési anyagot szintén közrebocsátanák. Így lassankint az anyag annyira felszaporodhatnék, hogy belőle Magyarország népességének számát, sőt annak tíz-husz évenként

való hullámzását is teljes valószínűséggel meg lehetne állapítani.

Az iratok közt, melyeket átvizsgáltam, a legrégebb összeírás ¹⁾ 1548-ban készült s *Dobronya* vár (ma Dobrona vagy Dobrovina) s a hozzá tartozó falvak lakosait sorolja fel. Az uradalom tizenegy faluból állott. Nevök és lakosaik száma a birákkal együtt következő: Plesovecz 36 jobbágy; Zaaz 20 jobbágy; 12 telek pusztá; Dobronya 40 jobbágy, 2 pusztá; Bábaszék 20 j.; Lethava 19 j., 7 pusztá; Dubov 11 j. 1 p.; Seleznyik 5 j.; Osztro-luka 5 j. 8 pusztá; Bucha 19—2; Thurova 2—4; Breznyicska 6 jobbágy.

Szent-György és *Bazin* akkori mezővárosokat és egész vidéket 1559 nyarán királyi rendeletre irták össze. A kimutatás szerint ²⁾ magában Szent-György városában 167 lakott ház volt. Minthogy az összeírás nem adóügyi czélból készült, ott a városban levő összes házak száma adva van. Bazinban az összeírás már részletesebb. Felsorolja, hogy van egész telkes jobbágy 42, féltelkes 59, negyedtelkes 70 és szabadtelek 6. Szent-Györgyhez tartoztak még: Griecnay mezőváros 23 egész telkes, Grueb mezőváros 17 egész telkes jobbágygyal, 3 szabadossal, 6 zsellérral és 3 pusztá telekkel és Chotaj mezőváros 29 egész, 10 féltelkessel, 6 zsellérral és 2 pusztá telekkel. Továbbá a következő falvak: Sárfő 22 egész, 7 negyed, 6 pusztá telekkel és 12 zsellérral; Alsózely 4 egész, 29 féltelekkel; Nyarasd 13 egész és féltelekkel s 13 zsellérral; Vámosfalu 8 egész telekkel; Kürth 3 egész, 1 pusztá telekkel és 6 zsellérral; Felestad 5 egész, 1 pusztátelekkel, 6 zsellérral; Stift-Ujfalu 12 jobbágygyal, 6 zsellérral; Királyfalva 17 jobbágygyal, 17 zsellérral; Myserd 5 jobbágygyal, 3 zsellérral és 2 szabadossal; Tarch 5 jobbágygyal, 2 zsellérral; Zemeth 8 jobbágygyal, 4 zsellérral; Csötörtök város 4 telkes, 1 féltelkessel, 8 zsellérral; Fellendorf alias Feel 5 jobbágygyal, 4 zsellérral, 2 szabadossal; Bek — ez majorsági — egyenes földesuri — kezelés alatt volt — 3 szabadossal, 1 jobbágygyal s 1 pusztá telekkel; Prak 5 féltelkessel, 4 pusztá telekkel; Lakpaka 4 jobbágygyal, 1 zsellérral; Iványi 8 jobbágygyal, 2 zsellérral; Alteisgrub — ez akkor ujonnan épült fel — 16 jobbágygyal.

¹⁾ Orsz. Lev. Lymbus III. 5.

²⁾ Orsz. L. Ben. Res.

Bazinhoz tartoztak: Gottsgnaden 9 jobbágygyal, 8 zsellérral, 4 puszta telekkel; Neueisgrub 26 egész, 2 negyed telkessel, 4 zsellérral; Schwenisbach 22 egész, 13 negyed telkessel és 1 puszta telekkel; Thirling 22 egész telkessel; Lembach 19 egész telkessel; Bothszeg 5 egész telkessel, 1 zsellérral, 1 szabadossal; végül Czail 25 egész telkes jobbágygyal.

Ugyanezen 1559. évben készült *Vöröskő* és *Detrekő* várak és tartozékaik paraszt lakosságának összeírása. ¹⁾ Vöröskőhöz következő falvak tartoztak: Ottenthal, Zuha, Bogdanócz, Zwonchin, Selpitz, Kosolna, Vystok, Helmes, Hosszufalu, Kápolna, Pudmericz, Oresan, Gezthe. Ezekben összesen volt egész telek 404, féltelek 131, negyedtelek 20; zsellér, a ki más házában lakik s semmi vagyonnal sem bir, 78; malom volt 7. Detrekőhöz tartoztak: Zsolozsnicza, Malaczka, Csötörtök, Krypócz, Szent-Péter, Szent-Miklós és Dyrumper. Összesen volt bennök egész telek 246, fél 132, zsellér 37, malom 20.

Ugyanaz időből maradt fen *Bélték* urbéri összeírása. ²⁾ Lakott benne 150 jobbágy és zsellér.

Egy másik szintén a XVI. század második felének első éveiből való összeírásból ³⁾ ironi ki a következő népesedési adatokat: *Göncz* városa 230 jobbágy, 192 zsellér; *Telkibánya* város 76 jobbágy; *Rozgony*, *Gyerke*, *Zina* helységek együtt 108 jobbágy, 37 zsellér, 35 puszta telek, 1 nemesi kuria, 3 malom és 1 utvámhely.

Ugyanitt számos vár és tartozékai is össze vannak írva, még pedig épen közvetlenül olyan időből, midőn az illető vidékeken romboló harcok dultak s számos falu elpusztult. E várak Trencsén, Eger, Murány, Csábrág, Szarvaskő, továbbá a beeli apátság.

Trencsénhez tartoztak: Nagy- és Kis-Zocha, az utóbbi puszta volt, Hrabovka, Hersova, Zavada, Zernye, Dubnicza, Tepla, Kolecsin, Dobra, Kis- és Nagy-Kobra, Zablahor, Mnyihova-Lehota, Hornyán, Boboth, Boboth-Lehota, Nagy-Kleren, Pethened, Owbory diel, Bela-Walachorum, Nagy-Radna, Kis-

¹⁾ Közös pénzügyminiszt. levélt.

²⁾ Orsz. L. Lymbus III. 15.

³⁾ N. Muz. F. Lat. 915.

Radna, Zwynna, Kochnathiovecz, Czymynna, Torna, Birovecz, Rozvác, Zthankovecz, Zelec, Felső-Drithoma, Zlathovecz és Orechova. Összesen lakott bennök 533 jobbágy, 230 zsellér, puszta telek volt 22.

Eger várához tartoztak: Eger város, Felnémet. Nagytálya, Maklár, Keresztes-Püspöki, Harsány, Szirák, Hejcse, Sajó-Hidvég, Magyarád, Halász, Kürth, Papi, Szihalom, Mező-Hidvég, Tiszanána, Thur, Keddi, Turkevi, Eörs, Eren, Peczer, Boros-Telek, Zomboregyház, Halásztelek, Kis-Buda, Abony, Kápolna, Czegléd, Alsó-Tárkány, Szentnarja, Gyöngyös, Püspöki, Solymos és Zewlewke. Volt összesen bennök nemes és szabados 24, jobbágy 608, zsellér 277, puszta telek 231 $\frac{1}{2}$.

Szarvaskő várához tartoztak: Szarvaskőaalja, Födemes, Bátor, Bakta, Demjén falvak, összesen 54 jobbágygyal, míg Both és Kelecsen falvak egészen pusztán maradtak.

Murány várához tartoztak: Jolsva város, Murány, Kis- és Nagy-Röcze, Chisno, Dewhalwka, Mnisan, Koprach, Zdichova, Kis- és Nagy-Lehota, Perlasz, Süvete, Vernár, Helpa, Polonka, összesen 185 jobbágygyal, 20 zsellérral, és 38 hutával. Lubinik, Miglesz és Teplicze falvak egészen pusztán heverték.

Csábrág várához tartoztak: Szentmihály, Sibrikfalva, Pryncafalva, Beel, Kormozó, Warbok, Alsópalást, Zalatna, Nyék, Leklincz, Mwnzewezte, Szentegyed, Zthepold, Apova, Chal, Rakoncza, Been és Kigyósgyarmath falvak 172 jobbágygyal, 64 zsellérral és 39 puszta telekkel.

Beel (alias trium fontium) apátsághoz tartoztak: Apátfalva, Boltha, Upon-Mercse, Bánhorvát és Ostoros falvak, összesen 60 jobbágygyal, míg Kyrald falu teljesen elpusztult.

Van egy adat ¹⁾ 1568-ból *Vizsoly* abaujmegyei helységről, mely azon időben nagyrészt elpusztult, de az összeíráskor ismét épülni kezdett. Ekkor lakott benne 12 egész, 16 fél és 20 negyedtelkes jobbágy.

A *szent-kereszt*i uradalmat 1571-ben írták össze. ²⁾ Akkor a lakosság száma következő volt: Szent-Kereszt városa 2 nemesi kuria, 55 jobbágy, 5 saját házu, 14 másnál lakó zsellér; Nagy-

¹⁾ Orsz. Lev. A székesi kamara Ben. Res.

²⁾ Orsz. Lev. Lymbus III. 5.

Locha 38 jobbágy, 12 zsellér; Prestawyk 25—3; Trubyn 41—2; Kis-Locha 23—4; Janova-Lehota 42 jobbágy és zsellér; Kaproncza 43, Nova-Lehota 21 jobbágy és zsellér; Kozerin 19 jobbágy, 4 zsellér; Zeleska 25—15; Lutila 58—16; Nevolna 7—2; Bartos-Lehota 15—3, Jesztrehi 24—8; Petelfalva 15—9; Ó-Kremnicz 23 jobbágy, 5 zs.

1572-ben lakott Zemplénmegyében *Kis-Toronyán* 8 egész, 16 fél, 15 negyed, *Nagy-Toronyán* 16 egész, 4 fél, 2 negyedtelkes jobbágy és 2 zsellér. Borsodmegyében *Máliban* 3 egész, 4 féltelkes és 4 zsellér. *Tardonán* 8 féltelkes és 4 zsellér. 1573-ban *Pétervásáron* 20 egész, 3 féltelkes és 26 zsellért, 1574-ben *Bwly* szabolcsmegyei községben 30 egész telkest és 8 házatlan zsellért ¹⁾ irtak össze.

Sárköz falu 1573-ban a szathmári vár javaihoz tartozott. Az akkori összeírás szerint élt benne 26 egész, 45 fél, 5 negyedtelkes jobbágy, 1 szabados, 2 nemes ember, 12 saját házában és 3 másnál lakó zsellér; 8 telek pusztán állott.

Zaláncz vára javait Abaujban 1586-ban irták össze. Itt nem a telkek, hanem a lakosság lélekszáma van megmondva. Volt Ujvár városában 138, Ujvárosban 60, Váralyán 30 lakos, míg Ujszálás, Pusztafalva, Rákos és Regete még ennél is kevesebb, mint az összeírás mondja, egész jelentéktelen számú lakóval birt. Ellenben Ruszkáról azt mondja, hogy népes.

Ugyanezon évből való *Szent-Márton* vára javainak összeírása Szabolcsban. *Szent-Márton* falvában 28 jobbágy és 28 zsellér, *Eperjes* faluban 32 jobbágy, 12 zsellér, *Mándok* városban 164 lakos, *Surk* faluban 84, *Palcza* faluban 126, *Kittófalván* 36 lakos élt; az utóbbit akkor építették fel újra, még pedig a ruthének. ²⁾

1587-ben Ungmegyében *Visókán* 14 egész, 10 féltelkes, 5 zsellér élt; pusztán állt 3 telek; *Sislócson* 12 egész és 12 féltelkes; Szabolcsmegyében *Zalókán* 9 egész, 18 féltelkes, 11 zsellér; *Kanyaron* 6 egész, 1 féltelkes, 6 zsellér; pusztán állt 4 telek és 2 ház. Zemplénmegyében ugyanekkor *Lelesz* mezővárosban 4 egész, 1 féltelkes, 20 szabados, 43 zsellér és 13 pusztatelek, *Poliánban*

¹⁾ N. M. F. Lat. 913.

²⁾ Az utóbbi összeírások N. M. F. L. 957.

1 egész telkes, 22 zsellér, 10 pusztá hely, *Csernömben* 4 féltelkes, 15 zsellér, *Vajdán* 12 féltelkes, 5 zsellér, 3 pusztá telek, 2 pusztá ház volt. ¹⁾

Nyulas Mosonmegyei városról egy 1589-ki összeírás ²⁾ nyújt teljes tájékozást. Volt benne egy templom és egy iskolaépület, 2 nemesi kuria, 3 adómentes ház, 7 zsellérház; lakott továbbá benne 76 névszerint felsorolt jobbágy-család.

Az 1593. évi adólajstrom ³⁾ szintén fentartott néhány népesedési adatot, mert akkor az *uj-keresztényekre* és a *zsidókra* — nem a városokban, hanem a falvakban élőkre — külön fejadó vetett ki. Adózott Pozsony megyében 168 uj-keresztény, Nyitra megyében 631 uj-keresztény és 131 zsidó. Kétségtelen, hogy csak férfiak adóztak s valószínű hogy a számok nem az illető felekezetek lélekszámát, hanem a családfők számát tüntetik fel.

Hevesmegye akkori pusztulását bizonyítja egy 1593-ki összeírás, ⁴⁾ mely a következő helyek lakosságát adja: *Fegyvernek* 1 nemes ember, 52 jobbágy, 29 pusztá hely; *Heves* város 37 jobbágy s néhány teljesen szegény zsellér; *Pély* 6 jobbágy, 5 pusztá hely; *Kötelek* 1 jobbágy, 1 szegény zsellér, 1 pusztá hely; *Ványa* 13 jobbágy; *Chyanda* 10 jobbágy, 24 pusztá hely; *Körű* 28 jobbágy, 4 pusztá hely; *Athány* 7 jobbágy, 14 pusztá hely; *Mathionka* 1 pusztá nemesi kuria, 5 jobbágy; *Alsó-Bathon* egészen pusztá; *Barta* 2 jobbágy, 1 zsellér, 1 marhapásztor, 2 pusztá ház; *Szuha* 1 jobbágy.

Trencsénmegye népességi viszonyairól 1610-ből minden egyes helységegre kiterjedő s gazdasági valamint művelődési tekintetben igazán ritka becsü összeírás maradt fen. ⁵⁾ Összes anyagát itt közzétenni lehetetlen lenne sa azért csak néhány nagyobb hely lakosságát közlöm. *Bán* mezővárosban volt 14 negyedtelkes; 20 kézműves hatod telekkel, ezek jobbágy számba mentek; 16 szegény kézműves, kik zsellérszámba vétettek; 18 zsellérház, 8 szabados ház és 6 üres ház. *Rybénben* volt a biró, 4 egész, 30 fél, 13 negyed telkes; 8 pusztá telek, de ideiglenesen benépesítve és

¹⁾ Az összeírások ugyanott.

²⁾ N. M. Dica I.

³⁾ N. Muz.

⁴⁾ N. M. F. Lat. 957.

⁵⁾ Nemz. M. 1610—19. Dica csomag.

egy malom. — *Ugróczon* volt a biró, 5 jobbágy, 21 zsellér s néhány szolgálatban álló jobbágy vagy zsellér, továbbá 10 pusztatelek. *Zsolna* mezővárosban volt 27 polgár, kinek saját ekéje van, 106 polgár, a kik csak egy-egy köblöt vetnek; 111 egészen birtoktalan vagy szegény zsellér. A városhoz tartozott még *Kraszna* és *Zavodje* 52 házzal. Ez akkor igen fontos kereskedelmi városról a jelentés készítője, *Madocsányi Miklós* azt is említi, mit a többieknél szintén kiemel, hogy a lakosság nagyon elszegényedett; sőt följegyzí azon érdekes tényt, hogy *Zsolnának* 25.000 frt adósága van.

Barthos falván *Sárosban* 1604-ben a nemesi kurián és nagy majoron kívül, melyen sok épület, két csür, pálinkafőző stb. volt, a biróval együtt 17 egész telkes jobbágyot és 22 zsellért, 2 pusztateket és 4 üres zsellérházat irtak össze. ¹⁾

A *lipcsei* uradalomban, melyhez két mezőváros és 20 falu tartozott, 1671-ben a hivatalos összeírás ²⁾ szerint $175\frac{1}{8}\frac{1}{6}$ lakott jobbágytelek, 102 lakott zsellértelek, 5 szabados és 1 soltész volt.

Igen becses egy 1670-ki összeírás ³⁾ *Trencsénmegyéből*, mert a jobbágyság családi és lakásviszonyaira vet élénk világot. Mikor *I. Rákóczy Ferencz* az akkori nagy nemzeti mozgalomban — *Zrinyi Péter-Násdasdy Ferencz-féle* — fegyvert fogott, a kincstár 1670 május havában lefoglaltatta *Trencsénmegyei* jószágait. A falvak következők voltak: *Alsó-Szücz*: élt benne 1) kilencz jobbágytelken 20 jobbágy. Csak egyetlenegy jobbágy lakott egy egész telken egyedül; a többi telkeken ketten-hárman éltek, néha testvérek, néha másféle rokonok; mindnyájoknak volt 19 fiuk, (az urbéri összeírásba csak a fiu gyermekeket szokták felvenni; de ezek száma sok urbáriumban föl van jegyezve); 2) saját házzal és földdel biró zsellér 37 család 54 fiuval; 3) *Paziniczy* nevü zsellérek 8 család 10 fiuval; 4) Más házán lakó zsellér 13; 5) *parochiális* zsellér 8. Volt egy mészárszék, egy korcsmaház és egy malom is. — *Szernya* falu: volt benne 1) jobbágy négy telken 5, kiknek 6 fiuk volt; 2) zsellér 17, kik közül 2 együtt lakott; fiaik száma 28; 3) Más házán lakó zsellér 14; volt 17 fiuk. Volt 2 malom és

¹⁾ N. M. F. L. 957.

²⁾ Jerney-gyűjtemény XIV. kötet.

³⁾ Jerney-gyűjtemény XI.

1 korcsmaház. *Zlatócz* falu: Volt benne 2 egész jobbágytelek; az egyiken 7 kiskoru árva, a másikon 2 testvér lakott; 3 féltelék, az egyiken egy család, a másik kettőn 3 testvér lakott; volt a féltelkeseknek 7 fiok. — *Orechova* faluban 3 egész telken 4 jobbágy; 2 negyedtelkes jobbágy; 1 egész helyes zsellér. Együttvéve volt 10 fiok. — *Kis-Kubra* 9 család 13 fiuval. *Nagy-Kubra* 22 család 8 fiuval. Egy korcsma és egy malom. *Birócz* 4 család, nem volt fiok; 2 puszta telek. — *Szoblahore* akkor épült újra; 4 család 2 fiuval. — *Bolcsikovszke* és *Czarikovszke* elpusztultak; a lakosság akkor kezdett visszazállingózni. — *Hiucz*, 12 zsellércsalád 17 fiuval. — *Nagykolasin*, 7 család 15 fiuval s néhány teljesen szegény zsellér. — *Dobra*, 6 jobbágycsalád 9 fiuval, 5 zsellér, 5 másnál lakó zsellér 5 fiuval.

Végre adataim hosszú sorát Sárosmegye 1705. népességének ismertetésével zárom be. Azon évben a megye megszámlálhatta a területén élő nemeseket és jobbágy-lakosságot. A végösszeg, ¹⁾ melyben kétszáz év véres harczainak gyászos eredményei tükröződnek vissza, következő: nemesek (summa personarum) 301, jobbágyok és zsellérek (summa subditorum) 7.384. Ez nem a lélekszám, hanem a családok száma s a megye területén levő királyi városok teljesen hiányoznak belőle. De mindezeket valamint a papi és tanítói rendet beleszámítva is igen kedvezőtlen a végeredmény, ha tekintetbe vesszük, hogy épen Sárosmegye fekvésénél fogva meg volt kimélve ama kor legpusztítóbb ellenségétől, a töröktől. Neki főleg az idegen, a német katonaság dulásai miatt volt sok baja, épen úgy, mint a közeli Szepesnek, melyből, mint gróf Csáky István 1661-ben írta ²⁾ hatszáz embernél több »ment be lakóul Lengyelországba« a német hadaktól való félelmében. »Hát ha ide terjed a németeknek quártélyozása — folytatja a levél — hatezer is fog menni, ugy a többi vármegyéből is proportionaliter.« Mint annak bizonyítéka, hogy már a XVII. században is fordultak elő tömegesebb kivándorlások a felvidéki megyékből, gróf Csáky István e nyilatkozata kiválóan érdekes.

A fentebb közlött részletes adatokat illetőleg még két kér-

¹⁾ N. M. Fol. L. 1002.

²⁾ N. M. Fol. L. 2309. II.

dés merülhet föl. Az egyik az, hogyan értékesíthetők az egyes helységek egész népességének kiszámításánál? A másik az, minő gyakorlati haszna van közzétételöknek? Az elsőre nézve azt felelhetem, hogy az adatok háromfélék. Néhol egyenesen megmondják a lélekszámot. Itt további átszámítás tehát nem szükséges. Néhol viszont az összes különböző, népelemekből álló családok számát teljes részletességgel tüntetik fel úgy, hogy legfőlebb csak a pap meg az iskolamester hiányzik. Ezek hozzáadásával megnyerjük belőlök a családok számát. Hogy egy családot átlag legalább 4 tagra kell tenni, azt már fentebb kimutattam. Ez az átlagszám inkább alacsony mint magas, de véglegesen megállapítani majd csak akkor lehet, ha minél több urbarium lesz átkutatva s belőlök a nép tömegeinek családi viszonyai megvilágítva. Végre az adatok legnagyobb része csupán az östermeléssel foglalkozó családok számát nyújtja. Noha a legtöbb faluban a papon s néhol a mesteren kívül — a létező nemesi kuriák úgy is külön feltüntetvék, — nem is igen élt nagyobb számú másféle lakosság, itt még mindenesetre kell bizonyos százalékot hozzávenni, mert mindenütt volt olyan flottáns elem is, cseléd, pásztor, koldus stb, mely semmiféle összeírásban nem szerepel. Trencsénmegyében például a cseléd-renden levők száma 1610-ben 556-ra ment.

A mi az adatok közzétételének gyakorlati hasznát illeti, a már fentebb elmondottakhoz még megjegyzem, hogy az illető vidékek, városok, falvak monographusai hasznukat vehetik. Sok hely elpusztult, vagy átváltozott azóta; némelyiknek nevét ma már csak egy pusztá, dülő vagy rét tartja fen. Azok pedig, melyek megmaradtak, az idők folyamán egyszersmind megszaporodtak s így mostani lakóikra nem lehet érdektelen tudni, hogy két-harmadfél század előtt, hány ember élt az illető helységben. A lakosság számának legalább hozzávetőleges ismerete nélkül bajos visszavarázsolni az elmúlt idők állapotait s még bajosabb megérteni azon gazdasági viszonyokat, melyekről alantabb szólni fogok.